

РОЗДІЛ 1

ЗАХІДНИЙ КУЛЬТУРНО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ
РЕГІОН У ДАВНЮ ТА КИЄВОРУСЬКУ ДОБУ

Загальні зауваги. Дослідження історії західноукраїнських земель триває не перше століття і, безумовно, продовжуватиметься надалі. Водночас найдискусійнішими залишаються середньовічний і ранньомодерний періоди (від X ст. до 1772 р.). Традиція цих досліджень була закладена працями австрійського історика Йогана фон Енгля та львівських істориків Дениса Зубрицького, Антіна Петрушевича й Ісидора Шараневича, які, поза літописами та польськими хроніками Вінцентія Кадлубка і Яна Длугоша, ґрунтувалися і на угорських та австрійських актах і хроніках. Цим же шляхом пішла т. зв. львівська, чи державницька, школа, сформована Михайлом Грушевським за активного сприяння, наприклад, Мирона Кордуби, Степана Томашівського, Богдана Барвінського, Миколи Чубатого. У Східній Україні західноукраїнська тематика розвинулася завдяки працям Миколи Дашкевича, Івана Линниченка та Володимира Бузескула. Традицію львівської школи продовжили у міжвоєнний період і частково в еміграції Ярослав Пастернак, Микола Андрусак, Володимир Мацяк, Михайло Ждан, Теофіл Коструба, о. Атанасій Великий та Павло Грицак. У радянський період її зберіг учень Михайла Грушевського Іван Крип'якевич, а далі продовжили його послідовники – Ярослав Ісаєвич, Ярослав Дашкевич і Олег Купчинський, а також їхні учні, а саме Леонтій Войтович, Володимир Александрович, Мирон Капраль, Ігор Скочилиас та інші¹.

Львівську школу загалом відрізняють ще з XIX ст. дві особливості. Історію західноукраїнських земель представники цієї школи

¹ Войтович Л. Король Данило Романович та історія Галицько-Волинської держави в дослідженнях Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі*. Львів, 2008. С. 98–119; Войтович Л. Галицько-Волинська держава в публікаціях збірників останніх років. *Княжа доба: історія і культура*. 2010. Вип. 3. С. 365–371; Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів, 2015. С. 3–36; Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські наративні джерела XIII–XIV століть. Львів, 2018. С. 11–36.

вважають невідривною складовою українського історичного процесу, а етноніми *русини* трактують як самоназву українського населення, що була поширена у Галичині аж до Першої світової війни. Для наукової творчості представників цієї школи також є характерним одночасне вписання соціально-політичного розвитку східнослов'янських земель у цивілізаційне русло західних слов'янських і германських етносів, початки ранньої державності яких належать до VIII–IX ст. – часу, коли з'являються перші поселення (Пліснесько, Стільсько, Солонсько та ін.), для зведення укріплень яких потрібно було залучати тисячі робочих рук.

Представники львівської школи продовжують активний пошук нових джерел серед латиномовних хронік та актів, серійні видання яких налічують вже сотні томів. Вони також підкріплюють свої висновки матеріалами археологічних досліджень і здобутками історичних реконструкторів.

Водночас існуючий на сьогодні багатопластовий інтерпретаційно-пояснювальний матеріал, запропонований як львівською школою, так і представниками інших історіографічних традицій як в Україні, так і поза її межами, продовжує залишати широкий простір для наукових полемік та контрверсійних пропозицій. Тож потреба у комплексному дослідженні, яке б узагальнило стан розробки історії західноукраїнських земель на давніших хронологічних періодах, на початку XXI ст. стала очевидною. Планував таку колективну працю академік Національної академії наук України Я. Ісаєвич, однак, на жаль, стан його здоров'я в останні роки життя не дозволив реалізувати ці плани. Тому хоча б до певної міри спробуємо укласти в спільну схему відомий на сьогодні матеріал, цілком логічно почавши виклад з екскурсу у доісторичні часи.

Археологічні пам'ятки. Територія Західної України з її помірним кліматом була екологічно привабливою нішею вже для первісної людини. Саме тут, на Закарпатті, в Королеві, що поблизу Виноградова, було виявлено найдавнішу людську стоянку в Центрально-Східній Європі із знаряддями праці з андезиту (вулканічного каменю) – рубила, скребла, різці, ножі, яким приблизно 1 млн років². Рештки неандертальців (40–30 тис. років до н. е.) виявив археолог

² Гладилін В. Н., Ситливий В. И. Ашель Центральной Европы. Киев: Наукова думка, 1990. С. 25–38.

Леонід Мацкевий у печері на Приймі неподалік м. Миколаїв Львівської обл.³. Уся територія Прикарпаття, Закарпаття і Волині заповнена пам'ятками культур кам'яної доби (палеоліту, неоліту й енеоліту) та епохи бронзи, дослідження яких розпочалося ще у XIX ст.

Орієнтовно 2 850–2 350 років до н. е. тут перебували перші індоєвропейці, які витіснили палеоевропейців. Пам'ятки їхньої культури шнурової кераміки або бойових кам'яних сокир – добре відполіровані кам'яні знаряддя з висвердленими круглими отворами для руків'я – зберігаються навіть у шкільних музеях⁴. Продовженням культури шнурової кераміки, її локальним варіантом, стала передкарпатська культура, розквіт якої припав на XIX–XVI ст. до н. е. У місцевих музеях, а також у музеях сусідньої Польщі зберігаються численні, виявлені на цих теренах, пам'ятки з зазначеного періоду⁵.

Епоха великих переселень. Наприкінці I тис. до н. е. – у I–II ст. н. е. почався масштабний рух племен, який тривав до VI ст. і відомий як Велике переселення народів. Межі Римської імперії та її впливи наблизилися до Карпат⁶. Племена германського масиву виходили з Скандинавії і через нинішню Данію та низини Вісли проникали вглиб континенту, намагаючись прорвати римський *лімес* – укріплений кордон⁷. Зазнаючи невдач, окремі з них повернули на південний

³ Мацкевий Л. Питання найдавнішого заселення Миколаївщини. *Миколаївщина: зб. наук. статей*. Львів, 1998. Т. 1. С. 8–38; Мацкевий Л. Печерні пам'ятки палеоліту і мезоліту у Верхньому Подністров'ї. *Археологія*. 2004. № 1. С. 3–18; Мацкевий Л., Кочкін І. Унікальні знахідки в гроті поблизу с. Прийми. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2005. № 6. С. 7–10.

⁴ Свешніков І. Культури шнурової кераміки західної частини УРСР. *Археологія Української РСР*. Київ, 1971. Т. 1. С. 292–363; Свешніков І. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери. Київ: Наукова думка, 1974. 207 с.

⁵ Żurowski K. Zabytki brązowe z młodszej epoki brązu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza górnego Dniestru. *Przegląd Archeologiczny*. 1949. T. 8. Nr 2. S. 159–160.

⁶ Пастернак Я. Нововідкриті римські пам'ятки з Галичини та Волині. *Записки Наукового товариства імені Шевченка (Записки НТШ)*. 1931. Т. 151. С. 1–17; Бандровський О. Зовнішня політика Римської імперії в добу правління імператора Траяна (за даними Діона Кассія). *Carpatica–Карпати в давнину*. 2002. Вип. 15. С. 197–216.

⁷ Moschek W. Der Limes, Grenze des Imperium Romanum. Darmstadt: Primus Verlag, 2010. 144 s.

схід, залишаючи сліди у пам'ятках вельбарської культури готів та гепідів на Волині (I–III ст. н. е.)⁸ і навіть свевів, які далі мігрували на території нинішньої Португалії⁹, чи пшеворської культури вандалів-астінгів (III–II ст. до н. е. – V ст. н. е.) у басейнах Сяну і Верхнього Дністра¹⁰. Із заходу рухалися кельти, чия латенська культура (III ст. до н. е. – I ст. н. е.) сягнула верхів'я Дністра¹¹, з південного сходу – племена дакійського масиву, які дійшли до Дністрового річища південніше Львова, залишивши пам'ятки липицької культури (I–III ст. н. е.)¹². Із півдня напірали сарматські племена язиги і роксолани¹³, а з Волині починали рухатися слов'янські маси. Більшість дослідників сходиться на тому, що Волинь у II–IV ст. була ядром прабатьківщини слов'ян, які виділилися з балто-слов'янського масиву між Середнім Дніпром, Прип'яттю і Західним Бугом¹⁴.

⁸ Козак Д. Етноплемінна належність вельбарської культури в Україні (археологія, історія, лінгвістика). *Вісник інституту археології*. Львів, 2006. Вип. 1. С. 8–15; Войтович Л. Готи на землях нинішньої України. *Україна крізь віки. Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія*. Київ, 2010. С. 154–183.

⁹ Онищук Я. Населення Західної Волині та Західного Поділля у першій половині I тис. н. е.: культурно-історичний аспект. Львів, 2018. С. 139–182.

¹⁰ Козак Д. Пшеворська і черняхівська культури у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. *Археологія*. Київ, 1982. Вип. 37. С. 31–48; Козак Д. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. Київ: Наукова думка, 1984. 132 с.

¹¹ Козак Д. Особливості етнічної історії східнокарпатського регіону в латенський час і перших століттях нашої ери. *Етногенез і етнічна історія населення Українських Карпат*. Львів, 1999. С. 163–226.

¹² Цигилик В. Племена липицької культури. *Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час*. Київ, 1976. С. 15–28; Цигилик В. Підсумки дослідження поселення липицької культури біля с. Липівці на Львівщині. *Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині*. 1992. Вип. 2. С. 49–51; Берест Р. Нові пам'ятки дакійських племен з Верхнього Подністров'я. *Етногенез та рання історія слов'ян: нові концепції на зламі тисячоліть*. Львів, 2001. С. 129–135.

¹³ Винокур І. Сармати у Прикарпатті. *Археологічні студії*. Чернівці, 2000. Вип. 1. С. 50–57; Войтович Л. Сармати на землях нинішньої України: проблеми локалізації племен. *Записки НТШ*. 2010. Т. 260. Кн. 2. С. 7–23.

¹⁴ Баран В. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. Київ: Наукова думка, 1972. 344 с.; Онищук Я. Населення Західної Волині та Західного Поділля у першій половині I тис. н. е.: культурно-історичний аспект. Львів, 2018. 568 с.

І все це етнічне розмаїття зустрілося у Прикарпатті та на Верхньому Дністрі. Дослідження цього періоду перебуває на початкових стадіях, тож більшість проблем залишаються дискусійними¹⁵. Під натиском носіїв пшеворської культури (вандалів-астінгів¹⁶) із заходу і зарубинецької культури (балто-слов'янського масиву) зі сходу населення липицької культури (яке, імовірно, було даками або фракійцями, можливо – *костобоками*¹⁷) відійшло в Карпати, де долучилося до формування культури карпатських курганів¹⁸. Подальша міграція вельбарської культури (готів і гепідів) у III ст. спричинилася до розвитку черняхівської культури, що прискорило відхід носіїв культури карпатських курганів далі до Карпат із розсіюванням долиною р. Тиса та обумовило їх відмінну від загального масиву черняхівської культури еволюційну специфіку. Територію Прикарпаття і Волині зайняли носії поліетнічної черняхівської культури (III–IV ст.), до якої, поряд із германцями і сарматами, належали також ранні слов'яни¹⁹. Поліетнічність черняхівського населення доказово демонструє наявність різних похоронних обрядів на синхронних черняхівських могильниках. Після того, як гуни у V ст. змусили до міграції на захід германців, цю територію заповнили племена слов'янської

¹⁵ Вакуленко Л. Внутрішній та зовнішній обмін у населення Українських Карпат. *Бойківщина. Історія та сучасність*. Львів, 1996. С. 10–11; Вакуленко Л. Українські Карпати у пізньоримський час. Київ, 2010. 304 с.

¹⁶ Козак Д. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. Київ: Наукова думка, 1984. 96 с.

¹⁷ Smiszko M. Kultury wczesnego okresu epoki Cesarstwa Rzymskiego w Małopolsce Wschodniej. Lwów, 1932. S. 178.

¹⁸ Смішко М. Ранньослов'янська культура Карпатського підгір'я. *Наукові записки Інституту суспільних наук АН УРСР*. Львів, 1953. Т. 1. С. 131–151; Смішко М. Племена культури карпатських курганів. *Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час*. Київ, 1976. С. 48–63.

¹⁹ Брайчевський М. Про етнічну приналежність черняхівської культури. *Археологія*. 1957. Вип. 10. С. 11–24; Магомедов Б. Готи і гепіди в культурах римського часу. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Археологія Тернопільщини*. Тернопіль, 2003. С. 155–161; Баран В., Баран Я. Черняхівська культура. Історичні витоки українського народу. Київ: Наукова думка, 2005. 208 с.

празько-корчакської культури²⁰, продовженням якої стала культура Луки-Райковецької VIII–IX ст.²¹.

Хорвати чи лендзяни. У III–V ст. у межах культури карпатських курганів складний симбіоз даків, слов'ян, германців і сарматів закінчився на користь слов'ян²², шерек яких, можливо, очолили, розчинившись пізніше в ньому і давши йому своє ім'я, войовничі іраномовні хорвати²³. У V–VI ст. цей міграційний потік почав заповнювати опустілі після відходу германців на захід землі Східної Словаччини, басейну Дністра і Сяну, а далі вздовж Татрів і Судетів дійшов до витоків Одри і Ельби, басейну Заале і Білої Ельстер, утворивши Велику Хорватію²⁴.

Аварське завоювання частини хорватського масиву в середині VI ст. змусило у 587–614 рр. мігрувати значні маси хорватів у Паннонію і Далмацію. Між впадінням Морави і Тиси хорвати форсували Дунай, освоїли басейн Драви у 587–593 рр., далі стали просочуватися у межиріччя Драви і Сави, звідки перейшли у нинішню

²⁰ Баран В., Козак Д., Терпиловський Р. Походження слов'ян. Київ: Наукова думка, 1991. С. 23–61.

²¹ Михайлина Л. Слов'яни VIII–X ст. між Дністром і Карпатами. Київ, 2007. 240 с.; Филипчук М. Слов'янське поселення VIII–X ст. в Українському Прикарпатті. Львів: Астролябія, 2012. 311 с.

²² Смішко М. Ранньослов'янська культура Карпатського підгір'я. С. 131–151; Брайчевський М. Про етнічну приналежність черняхівської культури. С. 122–125; Брайчевський М. Біля джерел слов'янської державності. Київ, 1964. С. 5; Пеняк С. Ранньослов'янське та давньоруське населення Закарпаття VI–XIII ст. Київ: Наукова думка, 1980. С. 162–165; Баран В., Козак Д., Терпиловський Р. Походження слов'ян. С. 57.

²³ Županić N. Prvobitni Hrvati. *Zbornik kralja Tomislawa*. Zagreb, 1925. S. 291, 296; Županić N. Značenje barvnega atributa v imenu Crvena Hrvatska. *Etnolog*. 1937–1938. T. 10/11. S. 355–376; Hauptmann L. Seoba, Hrvata i Srba. *Jugoslovenski Istoriski Časopis*. 1937. T. 3. S. 30–61; Sakaš S. Iranische Herkunft des Kroatischen Volksnamens. *Orientalia Christiana Periodica*. 1949. T. 15. S. 330–340.

²⁴ Войтович Л. «Білі хорвати» чи «карпатські хорвати». *Миколаївщина: зб. наук. праць*. 1998. Т. 1. С. 49–79; Войтович Л. Князівства карпатських хорватів. *Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть*. Львів, 2001. С. 195–210; Войтович Л. Повертаючись до хорватів Костянтина Багрянородного. *Нартекс. Byzantina Ucrainensis*. Харків, 2013. Т. 2. С. 71–101; Vojtovyč Leontij. Chrouati et altera Chrowati. *Ukrajinski Karpati: etnogeneza–arheologija–etnologija* / priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2014. S. 207–254.

Боснію. Із Боснії вони форсували прохід до Адріатичного побережжя через Клісу та Салону у 614 р., поклавши початок завоюванню Далмації. Відхід значної частини населення на Балкани призвів до того, що в районі пізнішого Кракова в них вклинилися лехітські племена *вісляни*, відділивши Велику Хорватію від Білої Хорватії. Біла Хорватія, тобто Західна²⁵, на сьогодні локалізується європейськими істориками в районі витоків Верхньої Вісли, Верхньої Одри, Заале і Білої Ельстер, де ще у XIV–XV ст. існували автономні хорватські анклав, які пізніше були асимільовані німецькомовним масивом, залишивши потужні сліди топонімії. Звідси у 626–630 рр. на заклик візантійського імператора Іраклія виступити проти аварів започаткувалася друга хорватська міграція, яка завершилася завоюванням Далмації, де сформувалося 11 хорватських жупаній-князівств²⁶.

Решта хорватів залишилися у Прикарпатті та Закарпатті і взяли участь в етногенезі русинського (давньоукраїнського) етносу. На жаль, ґрунтуючись на помилковій інтерпретації відомостей візантійського імператора Костянтина Багрянородного, допущений істориками XIX – початку XX ст., більшість дослідників і надалі продовжують називати їх білими хорватами. Натомість Я. Ісаєвич, щоб

²⁵ Гуни занесли в Центрально-Східну Європу кольорову орієнтацію за сторонами світу (чорний колір – північ, червоний – південь, білий – захід, синій – схід), на що звернув увагу ще наприкінці XIX ст. швейцарський лінгвіст Фердинанд Де Соссюр (*de Saussure F. Mémoire sur le Système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*. Leipsick: B. G. Teubner, 1879. S. 103).

²⁶ Marquart J. *Ostereuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig, 1903. S. 129–139; Hauptmann L. *Dolazak Hrvata*. S. 88–120; Hruby V. *Puvodni Hranice Biskupstvi Prazskeho a hranice Riče Česke v 10 století*. *Časopis Matice Moravske*. 1926. T. 50. S. 104; Dvornik F. *The making of Central and Eastern Europe*. London: The Polish Research Center, 1949. P. 292; Sakaš S. *Iranische Herhunft des Kroatischen Volksnamens*. *Orientalia Christiana Periodica*. 1949. T. 15. S. 313–340; Войтович Л. Етнотериторіальна підоснова формування удільних князівств Волинської землі. *Волино-Подільські археологічні студії*. Львів, 1998. Т. 1: Пам'яті І. К. Свешнікова (1915–1995). С. 286–294; Вацеба Р. Етнокультурна структура слов'янського Полаб'я у VII–IX ст. і вплив порубіжжя на державотворчі процеси. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. Вип. 51. С. 329–341; Вацеба Р. До питання про участь Білих хорватів в етногенезі верхньолужичан. *Україна і Хорватія: історичні паралелі / Ukraïna i Hrvatska: povijesne paralele*. Дрогобич, 2019. С. 127–151.

уникнути цих помилок, свого часу запропонував щодо них термін «карпатські хорвати», який, втім, так і не увійшов у широкий вжиток.

Польські історики спочатку намагалися довести, що хорвати були частиною лехітського (прапольського) масиву, який із Вісли перемістився у Прикарпаття. Коли ж ці спроби виявилися невдалими, з'явилася версія, що автохтонами у Прикарпатті були лендзяни, від яких походять давні назви поляків у сусідніх народів (русинів, угрів та литовців), а хорвати розміщувалися десь далеко на сході за вятичами (ледь не на півночі нинішньої Росії)²⁷. Ця версія відстоюється і далі. Водночас, як відверто заявив Карел Фокт, один із прихильників розселення лендзян теренами всієї Західної України мало не до Дніпра, поки визнається існування хорватського масиву у Прикарпатті, джерельне обґрунтування стосовно поширення лендзянської маси на схід буде довести неможливо. Лендзян локалізують у Сандомирсько-Люблінській землі (Генрік Ловмянський²⁸) як частину волинського масиву (Тадеуш Василевський²⁹), як волинських лучан (Ярослав Дашкевич³⁰,

²⁷ Parczewski M. Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. U źródeł rozpadu Słowiańszczyzny na odłamy wschodni i zachodni. Kraków, 1991. 91 s.; Parczewski M. Problem Lędzian a kształtowanie się polsko-ruskiej rubieży etnicznej. *Civitas Schinesghe cum pertinentiis* / red. W. Chudziak. Toruń, 2003. S. 151–165; Fokt K. Chorwacja Północna – między rzeczywistością, hipotezą a legendą. *Acta Archeologica Carpathica*. 2003. T. 38. S. 135–155; Parczewski M. Zagadka plemion z nad Bugu, Sanu, Dniestru i Styru. *Przegląd historyczny*. 2004. T. 45. S. 441–455; Florek M. Topografia plemienia Międzyrzecza Wieprza i Bugu na przełomie I i II tysiąclecia i zagadnienie «Grodów Czerwiańskich» w świetle źródeł pisanych i archeologicznych. *Pogranicze polsko-ruskie we wczesnym średniowieczu na Lubelszczyźnie: Skarby z przeszłości*. Lublin, 2009. S. 23–34; Войтович Л. Лендзяни: нові варіації на старі мотиви. *Вісник Інституту Археології*. 2015. Вип. 10. С. 126–137.

²⁸ Łowmiański H. Lędzianie. *Slavia Antiqua*. 1953. T. 4. S. 97–114.

²⁹ Wasilewski T. Dulebowie – Lędzianie – Chorwaci. Z zagadnień osadnictwa plemiennego i stosunków politycznych and Bugiem, Sanem i Wisłą w X wieku. *Przegląd Historyczny*. 1976. R. 67. Nr 2. S. 181–187.

³⁰ Дашкевич Я. Етнічні процеси на західноукраїнських землях IX–XI ст. До проблематики досліджень. *Науковий вісник Українського університету*. 2002. Т. 2. С. 13–15; Дашкевич Я. Українські землі в часах галицько-волинської держави (кінець X – середина XIV ст.). *Пам'ять століть*. 2002. № 4. С. 3–21; Дашкевич Я. Галицько-волинські землі на перехресті орієнтацій: Захід. Русь. Схід (кінець X – середина XIV ст.). *Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава. Статті й матеріали*. Львів, 2005. С. 28–29.

Георгій Хабургаєв³¹, Антон Горський³²), у верхів'ях західних приток Дніпра на території нинішньої Білорусі, як якесь незначне етнічне формування, з часом повністю асимільоване східнослов'янським населенням (Олександр Головка³³), чи як східних слов'ян у басейнах Случі, Горині і Стиру (Сергій Конча³⁴). Можна впевнено стверджувати, що в орбіту давньопольської держави Мешка I лендзяни ще не ввійшли³⁵.

Хорватські та інші європейські дослідники погоджуються з локалізацією давніх хорватів у Прикарпатті. Щоправда, в останні роки під впливом сербо-хорватського протистояння почали

³¹ Хабургаєв Г. Этнонимия «Повести временных лет» в связи с задачами реконструкции восточнославянского глоттогенеза. Москва: Наука, 1979. С. 186–187.

³² Горский А. Баварский Географ и этнополитическая структура восточного славянства. *Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования*. 1997. С. 276–278.

³³ Головка А. Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.). Київ: Академперіодика, 2021. 600 с.

³⁴ Конча С. АЕНЗАНІНОІ Константина Багрянородного в контексті проблеми ляхів-лендзян. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Українознавство*. 2007. Вип. 10. С. 4–7; Конча С. «Лендзяни» в контексті Київської Русі. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства*. 2007. Т. 15. С. 256–270.

³⁵ Згідно документа Dagome iudex, за яким у 990–992 рр. польський князь Мешко I [Дагоме (Дагоберт) – хресне ім'я Мешка I (Łowmiański H. Imię chrzestne Mieszka I. *Slavia occidentalis*. Poznań, 1948. Т. 19. С. 203–308; Rospond S. Mileniowe badania onomasty. I. Dagome – tajemnicze imię lub imiona pierwszego władcy polskiego. *Język Polski*. 1960. Т. 40. Nr 1. С. 17–27] з дружиною Одою та двома синами передали свої володіння (Civitas Schinesghe) з чітко окресленими територіями під покровительство престолу св. Петра, тобто римського папи (документ зберігся у копіях XI–XII ст. і автентичність його не викликає сумнівів), ці землі до складу Польської держави не належали. Детальніше про документ і кордони раннього Польського князівства див.: Пташник J. Dagome iudex. Przyczynek krytyczny do genezy świętopietrza w Polsce. Kraków: Spółka Wydawnicza Polska, 1911. 64 s.; Koczy L. Dagome iudex, Schinesgei Ambaba. *Roczniki Historyczne*. 1936. Т. 12. С. 1–26; Kozłowska-Budkowa Z. Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej. Kraków, 1937. Cz. 1. Nr 2. С. 2–3; Labuda G. Znaczenie prawno-polityczne dokumentu Dagome iudex. *Nasza Przyszłość*. 1948. Т. 4. С. 33–35; Kętrzyński S. Dagome iudex. *Przegląd Historyczny*. 1950. Т. 41. С. 133–138; Kurbiśówna B. Dagome iudex – studium krytyczne. *Początki państwa Polskiego. Księga Tysiąclecia*. Poznań, 1962. Т. 1. С. 363–424; Buczek K. Zagadnienie wiarygodności rejestru Dagome iudex. *Studia Źródłoznawcze*. 1965. Т. 10. С. 117–139.

поширюватися версії про автохтонність хорватського населення в Далмації або прихід іранців-хорватів із Малої Азії³⁶, відповідно Білу Хорватію намагаються перемістити у Каринтію або у межі нинішньої Словенії³⁷. Частина російських істориків підтримує ці версії, хоча з лінгвістичного боку їх обґрунтування виглядає майже безпорадним. Загалом за всіма цими дискусіями, як і стосовно лендзян, прихований більше політичний, ніж науковий інтерес.

Волинські племена. На сьогодні більшість дослідників, ґрунтуючись на буквальному трактуванні відомого фрагмента з «Повісті временних літ» («дулебы, живяхоу по Бугу, где ныне вельяныне»³⁸), вважають, що на Волині проживали, послідовно змінюючи одні одних, племена дулібів, бужан і волинян. Із цього випливає, що тільки волиняни увійшли до складу Київської Русі, тоді як дуліби і бужани на кінець X ст. уже зійшли з політичної сцени або мігрували на інші терени. Для підтвердження цієї тези наводяться звістки про чеських, паннонських і каринтійських дулібів (860, 891, 977, 982 і 984 рр.)³⁹. Непереконливість цієї версії є очевидною насамперед з археологічного боку, коли наявні на сьогодні зразки матеріальної культури не фіксують жодних видимих пертурбацій в етногенезі населення у VII–X ст. (якщо би у цей період у Волинській землі тричі відбулася зміна населення, то це неминуче б позначилося на археологічному матеріалі).

Волинський ареал заповнений селищами та гніздами селищ, більшість яких мають шари VI–VII ст. Поселення культури Луки-Райковецької займають ті ж самі терени, але більшої площі, порівняно зі своїми попередниками. Розташовувалися вони на корінних берегах малих і середніх річок близько від води. Кераміка належить до празько-корчакського типу. Укріплені городища

³⁶ Kunstmann K. Über den Namen der Kroaten. *Die Welt der Slaven*. 1982. Т. 27/1. S. 131–136; Пашенко Є. Деякі питання етногенезу хорватів у сучасній хорватській науці. *Україна і Хорватія: історичні паралелі / Ukraïna i Hrvatska: povijesne paralele*. Дрогобич, 2019. С. 244–252.

³⁷ Klaić N. Poganska Staraili Vela Hrvatskacara Konstantina Porfirogeneta. *Croatica Christiana Periodica*. 1988. G. 12. B. 21. S. 49–62.

³⁸ Ипатьевская летопись. *Полное собрание русских летописей (ПСРЛ)*. Санкт-Петербург, 1904. Т. 2. Стб. 9.

³⁹ Niderle L. *Slovanske starozitnosti*. Praha, 1906. D. 2. Sv. 1. S. 368–370; Praha, 1911. D. 3. S. 196–197; Simek E. *Dudlebi, Volynane, Lučane, Cesti, Chorvatea Cechove. Slavia Antiqua*. 1948. T. 1. S. 351–360.

з'являються з VIII ст. Житлами слугували напівземлянки або невеликі зруби (від 3,5х3 до 4,5х3,5 м) із печами-кам'янками або глинобитними.

До VIII ст. були поширені урнові поховання у ґрунтових могильниках. Далі залишки кремації стали поміщати у верхніх шарах насипів або в їх основах. Поховання практично безінвентарні. З рубежа X–XI ст. починають практикуватися труположення на горизонті, у ґрунтових ямах та вище основи, іноді у прямокутних зрубах⁴⁰. Ямні поховання частіше трапляються на територіях, де локалізуються волиняни (пізніше Володимирське князівство) та дуліби (пізніше Дорогобузьке князівство), а поховання на горизонті – на території лучан (пізніше Луцьке князівство і значна частина правобережжя басейну Верхньої Прип'яті). Для VIII–X ст. уже є ціле розмаїття курганів із локальними відмінностями як за розмірами, так і за місцями захоронення решток кремації. Єдиних ознак або сукупності таких ознак, які би допомогли у визначенні етноплемінної приналежності, археологи не виділили, що свідчить скоріше про неоднорідність племінного складу населення регіону в цей період⁴¹.

Також інформація таких відомих писемних пам'яток, як «Баварський географ», «Празький привілей 1086 р.» та інші, про одночасне перебування на цих землях, наприклад, волинян і бужан, дала змогу львівській історіографічній школі сформувані інший погляд на ранню історію Волинської землі, який підтримала частина зарубіжних істориків. На їхню думку, у цей період на Волині перебували племена дулібів, бужан, волинян, лучан, черв'ян і танян, які складали волинський суперсоюз, що змінював назву залежно від зміни племені-гегемона⁴². Українські, польські, чеські та

⁴⁰ Антонович В. Раскопки курганов в Западной Волыни. *Труды XI Археологического Съезда*. 1901. Т. 1. С. 456–486.

⁴¹ Кучинко М. Етно-племінна ситуація на північноволинських землях в період раннього середньовіччя. *Давня і середньовічна Україна*. Кам'янець-Подільський, 2000. С. 252–259; Милян Т. Заселення верхів'їв Західного Бугу в VI–VII ст. *Археологічні дослідження у Львівському університеті*. 2015. Вип. 19. С. 39–42.

⁴² Томенчук Б. Річкові шляхи в геополітичних зв'язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). *Етногенез та рання історія слов'ян: Нові наукові концепції на зламі тисячоліть*. Львів, 2001. С. 211–219; Войтович Л. «Баварський географ»: проблеми

російські науковці продовжують досліджувати локалізацію території окремих племен, які перебували на стадії розвитку дружинних держав, використовуючи дані того ж «Баварського географа» та інших джерел⁴³. Ці локалізації залишаються дискусійними, але тривають археологічні дослідження окремих центрів (Волинь, Червень, Бужеск), синхронне за часом існування яких не викликає жодних заперечень.

Приєднання Волині та Прикарпаття до Києва. У X ст. волинські князівства стали об'єктом експансії великих київських князів. Схоже, що вже князь Ігор Рюрикович опанував землі до витоків Прип'яті і басейну Західного Бугу⁴⁴. За Костянтином Багрянородним, данину Києву платили лендзяни (лучани). У 945 р. серед послів Ігоря був Ятвяг Гунарев, посланець волинського намісника вікінга Гунара⁴⁵. Пізніше князь Володимир Святославич воював із ятвягами, що було можливим тільки з території волинян. І, безумовно, з Волинської землі був здійснений похід Володимира Святославича у 981 р. проти засян і черв'ян, коли до Русі приєднано Перемишль та гради червенські (як відомо, придністровські хорвати на той час ще не були завойовані)⁴⁶.

У цьому контексті львівський дослідник Юрій Дибя звернув увагу на городище X–XI ст. біля с. Любче Рожищенського р-ну Волинської обл. та групу сіл (Низкиничі*, Будятичі і Калусів), які,

локалізації слов'янських племен. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2008. Вип. 57. С. 42–62; Войтович Л. «Баварський Географ»: спроба етнолокалізації населення Центрально-Східної Європи в IX столітті. *Український історичний журнал*. 2009. № 5. С. 12–34; Войтович Л. «Баварський Географ»: спроба локалізації слов'янських князівств в IX столітті. *Średniowiecze Polskie i Powszechne*. 2010. Т. 2(6). С. 35–66.

⁴³ Горский А. Баварский Географ и этнополитическая структура восточного славянства. С. 271–282; Назаренко А. «Хазары, русь, луколяне, венгры»: народы Восточной Европы в «Баварском географе». *Древняя Русь в свете зарубежных источников*. Москва, 2000. С. 292–295; Łuczyński M. «Geograf Bawarski» – nowe odczytania. *Polonica*. 2017. Nr 37. S. 67–89.

⁴⁴ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2006. С. 210–214; Войтович Л. Княжа доба на Русі (837–1492). Львів, 2021. Т. 1: Становлення імперії Русь (837–1054). С. 453.

⁴⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 35.

⁴⁶ Войтович Л. Княжа доба на Русі (837–1492). Т. 1. С. 453.

* Польський хроніст Ян Длугош назвав Мала Низкинею, тобто низеньким.

напевно, були володіннями Мала Любчанина, куди у с. Будятин (Будятичі) і вислала княгиня Ольга вагітну Малушу народжувати Володимира⁴⁷. Якщо з цією гіпотезою частина дослідників погоджується без особливих застережень, то інша гіпотеза Ю. Диби, згідно з якою літописний Новгород IX–X ст. ототожнюється з волинським Новим городом на Лузі, у якому розпочав княжіння Володимир Святославич, згодом перейменувавши це місто у Володимир, підтримки не отримала⁴⁸.

Скандинавські джерела Новгорода X–XI ст. не знають. За ними, князь княжив у Хольмгарді, який згадується у скандинавських та європейських джерелах понад 100 разів, до того ж у багатьох із них міститься інформація про його розташування, там функціонував міжнародний торг, куди заходили візантійські купці, а місцеві купці торгували по всій Балтиці і за її межами. У місті був княжий двір із палацом. Із Сігтуни у Швеції до Хольмгарда треба було добиратися повз острови Готланд та Саарема. У Хольмгарді були церкви Святого Олафа та Готський іноземний двір (тобто купців із Готланда). Нічого подібного у Володимирі на Лузі не було. Детальніший аналіз скандинавських джерел, у яких описаний шлях до Хольмгарда з Балтики, тобто первинний шлях із варягів у греки – Austrverg

⁴⁷ Диба Ю. Літописне Будятино (про місце народження князя Володимира Святославича та розташування найдавнішої церкви Пресвятої Богородиці). *П'яті Ольжині читання*. Львів; Броди, 2011. С. 23–28; Диба Ю. «И сани ея стоятъ въ Плесковѣ и до сего дни»; перший приклад «музеєфікації» чи літературна містифікація? *Княжа доба: історія і культури*. 2011. Вип. 5. С. 9–28; Диба Ю. Історико-географічний аспект літописного повідомлення про народження князя Володимира Святославича: локалізація Будятиного села. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2012. Вип. 6. С. 37–70; Диба Ю. Інтерпретація корсунської легенди в будятинській традиції вшанування святого джерела. *Старий Луцьк*. 2012. Вип. 8. С. 26–39; Диба Ю. Образ матері святого князя Володимира Малуші в українській обрядовій поезії. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Християнство в історії і культурі Володимира-Волинського та Волині*. 2013. Вип. 47. С. 212–227.

⁴⁸ Диба Ю. Літописні свідчення про заснування міста Володимира наприкінці X століття: Володимир на Лузі чи Володимир на Клязьмі? *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2013. Вип. 7. С. 15–30; Dyba J. Administrative and urban reforms by princess Olga: geography, historical and economic background. *Latvijas Arhivi*. 2013. No. 1/2. С. 30–71; Диба Ю. Батьківщина святого Володимира. Волинська земля у подіях X сторіччя. Львів: Колір ПРО, 2014. С. 45–50, 128–207.

(Східний шлях), який проходив через Ризьку затоку повз о. Самарема, Західною Двиною, її лівою притокою Касплею і далі волоком до Дніпра, дає змогу ототожнити Хольмгард із Гнездовом на кінці волоку з Касплі в Дніпро⁴⁹.

У 981 р. «иде Володимиръ к Лахомъ и заа грады их Перемышль, Червень и ины города иже суть и до сего днѣ под Русью»⁵⁰. Певно, мав рацію Володимир Корольюк, який вважав, що похід Володимира Святославича був спрямований не проти Польщі, а «проти незалежних східнослов'янських племінних князівств, які знаходилися на великому торгівельному шляху, що з'єднував Київ, Краків і Прагу», тобто землі хорватів і дулібів⁵¹ (останні – частина волинського масиву).

Схоже, що результати походу 981 р. були закріплені угодою, бо серед дружин Володимира Святославича з'явилася «чехиня другая» Адель – мати Мстислава, Судислава та Станіслава, імовірно, дочка перемишльського князя⁵². Олександр Назаренко пробував доводити можливість одруження Володимира з чеською княжною наприкінці 970-х років, пов'язуючи такий шлюб із пошуком протидії Ярополку, який шукав союзу з німцями⁵³. Йому справедливо заперечив Юрій Карпов, вказуючи на неприродність династичного зв'язку чеського князя-християнина з руським князем-язичником⁵⁴. Не врахували цього зауваження також Ігор Мицько та Юрій Диба, вважаючи, що похід 981 р. вигадав Мстислав Володимирович під час корегування літописів, а того року Володимир Святославич просто одружився з дочкою князя Славніка з бічної гілки чеських Пшемислідів⁵⁵. Дослідники не пояснили, для чого було по-

⁴⁹ Войтович Л. Гольмгард: де правили руські князі Святослав Ігорович, Володимир Святославич та Ярослав Володимирович. *Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 37–55.

⁵⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 69.

⁵¹ Корольюк В. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. Москва: Наука, 1964. С. 87–88.

⁵² Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. С. 235.

⁵³ Назаренко А. Древняя Русь на международных путях. Москва: Наука, 2001. С. 365–367.

⁵⁴ Карпов Ю. Владимир Святой. Москва, 1997. С. 379.

⁵⁵ Мицько І. Українсько-чеські зв'язки та історія Підгір'я X–XI століття. *П'яті Ольжині читання (Пліснеськ, 7 травня 2010 р.)*. Львів, 2011. С. 63–67; Диба Ю., Мицько І. Неіснуючий похід 981 р. князя Володимира на ляхів. *Старий Луцьк*. 2015. Вип. 11. С. 27–44.

трібне «фальшування відповідного фрагменту літопису ... проشهدськи настроєного князя Мстислава-Гаральда Володимировича у 1118 році», а також як міг відбутися шлюб князя-язичника Володимира з християнською принцесою, до того ж у ситуації, коли володінням її батька Русь не загрожувала⁵⁶.

Наступний похід 992 р., коли було приєднано решту земель прикарпатських хорватів, виявився спустошливішим. Археологічні дослідження свідчать, що більшість великих хорватських городищ було зруйновано. На частині з них (як у Солонську чи Стільську) життя так і не відновилося, а інші (як Пліснесько), які мали площу понад 250 га, поволі відновлювалися, однак вже у межах територій, що не перевищували 10–15 га.

Наприкінці X ст., у ході адміністративної реформи, метою якої була ліквідація меж давніх племінних суперсоюзів⁵⁷, князь Володимир Святославич приєднав Прикарпаття до новоутвореної провінції, яка об'єднувала території колишніх волинських і хорватських суперсоюзів-князівств під владою київського князя-намісника, який сидів у Турові, а потім у Володимирі на Лузі, поблизу якого у Варязі розмістився найманий контингент вікінгів⁵⁸.

Володимирська (Волинська) земля наприкінці X – у XII ст. На сьогодні більшість дослідників користується терміном «Волинська земля», похідним від Волинського воєводства. Це суто кабінетне історіографічне утворення, яким історики замінили автентичні назви «Володимирське князівство» і «Володимирська земля», похідні від її центру – Володимира на р. Луг. Аналогічно наприкінці XII – на початку XIII ст. Ростово-Суздальське князівство і Ростово-Суздальську землю стали називати Володимирською від її нового центру – Володимира на р. Клязьма. Після монгольського завоювання головні князі Північно-Східної Русі також відомі як великі

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Брайчевський М. Адміністративна реформа Володимира Святого (Оцінка проблеми за літописною статтею 988 року). *Записки НТШ*. 1993. Т. 225. С. 147–166.

⁵⁸ Ляска В. Між Прагою, Києвом та Гнезно. Zeriuane/Zuireani «Географ Баварського»: до проблеми етнопотестарних структур на Волині у ранньому середньовіччі. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2014. Вип. 8. С. 9–71; Ляска В. Територіальний та адміністративний розвиток Верхнього Побужжя у IX–XIV ст.: автореф. ... дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2015. С. 8.

князі володимирські. Володимирське літописання сконструювало легенду про перенесення центру з Києва у Володимир на Клязьмі у 1169 р., яку прийняла російська історіографія, а за нею галицькі історики ХІХ ст., що належали до москвофільської орієнтації. Тож для зручності користування в історіографії утверджуються і залишаються чинними до сьогодні означення «Волинська» і відповідно «Галицько-Волинська» землі.

Пробуючи збудувати єдину державу за візантійським зразком, наприкінці Х ст. князь Володимир Святославич провів адміністративну реформу, об'єднуючи колишні князівства – суперсоюзи племен у землі, очолювані князями-намісниками з династії Рюриковичів і стираючи племінні кордони. Хорватські, волинські, південно-дреговицькі князівства на Прип'яті опинилися у складі однієї із земель із центром у Володимирі на Лузі. Князем-намісником цієї території став Всеволод Володимирович. По його смерті (1008 чи 1013) цю територію було приєднано до Турова, який тримав один із старших синів Володимира – Святополк, одружений із дочкою правителя сусідньої Польщі Болеслава Хороброго. У 1042 р. великий князь Ярослав Мудрий посадив у Турові сина Ізяслава. У 1052 р. Ізяслав Ярославич по смерті старшого брата Володимира перейшов до Новгороду, а його місце зайняв Святослав Ярославич. Ставши великим князем, Ізяслав Ярославич передав ці землі під управління молодшого брата Ігоря Ярославича (1054–1057), по смерті якого Турівщина разом із Волинню і Прикарпаттям стала частиною домени великих князів київських. Святослав Ярославич посадив сюди свого сина Олега Святославича (1074–1078), а Ізяслав Ярославич віддав ці землі синові Ярополку Ізяславичу (1078–1086)⁵⁹.

Введене Ярославом Мудрим або ж його старшими синами обмеження у практику успадкування князівських престолів, за яким син втрачав право спадщини, якщо його батько помер за життя діда, позбавило молодших Рюриковичів можливості претендувати на княжіння по батькові. У 1082 р. князі-ізгої Давид Ігоревич (старший син волинського князя Ігоря Ярославича) та Володар Ростиславич (середній син Ростислава Володимировича, онук новгородського князя Володимира Ярославича), які до того служили

⁵⁹ Войтович Л. Волинська земля князівських часів (Х–ХІІ ст.). *Проблеми історичної географії України*. Київ, 1991. С. 10–22.

Ярополкові Ярославичу і втратили надію отримати якусь вотчинну територію, зі своїми дружинниками захопили Тмутаракань, ув'язнивши посадника – київського князя Ратибора. У Києві відразу ж відреагували, і інший ізгой Олег Святославич (він свого часу був князем-намісником у Володимирі), якого було відправлено на візантійську службу, у 1083 р. із візантійською допомогою легко зайняв Тмутаракань, захопивши Давида і Володаря. Невдовзі, згадавши власну долю, він їх відпустив. Енергійний Давид Ігоревич відразу ж зібрав рештки своєї дружини і захопив Олешня (київську базу у гирлі Дніпра), розірвавши всю русько-візантійську торгівлю. Тим часом Рюрик, старший брат Володаря Ростиславича, захопив Перемишль. До нього відразу приєдналися брати Володар та Василько.

Великий князь Всеволод Ярославич був зацікавлений у послабленні Ярополка Ізяславича, який мав успадкувати київський престол по смерті Всеволода, знаючи про його коронацію в Римі під час вимушеної еміграції його батька. Тому він погодився з появою Перемишльського, Звенигородського і Тербовельського князівств, престоли яких зайняли Ростиславичі, і запропонував Давидові Ігоревичу Погоринську волость із центром у Дорогобужі.

Але колишні ізгой на цьому не заспокоїлися. У 1086 р. Давид Ігоревич за підтримки Ростиславичів прогнав Ярополка Ізяславича з його столиці. Втручання київського князя змусило їх відступити. Зрозуміло, що Ярополк Ізяславич, володіння якого скоротилися майже на дві третини, не міг із цим погодитися. Він уклав союз із польським князем Владиславом Германом. У Києві це розцінили за зраду. Всеволод Ярославич вислав на Волинь київську рать, яку очолив син Володимир Мономах. Не приймаючи бою, волинський князь утік до Польщі. Волинською землею оволодів Давид Ігоревич. У Ярополка Ізяславича не було іншого вибору, як звернутися до київського князя, і йому було повернуто волинські землі. Він відразу ж продовжив війну з колишніми ізгоями. Схоже, що Ярополк навіть обложив Звенигород. Версія, ніби князь їздив туди на переговори, менш вірогідна. Ярополк везли лежачим на возі – напевно, він був поранений під час невдалої облоги міста. Ярополкові тоді було лише 36 років, а князі звикли їздити верхи. Раптом Нерадець, один із дружинників, що супроводжували віз, на якому лежав князь, вихопив меч і увігнав його в незахищені груди

Ярополка. Той помер 22 листопада 1086 р., а вбивця скористався з замішання і втік до перемишльського князя.

Всю Волинь отримав Давид Ігоревич. Далі він зумів зблизитися з Святополком Ізяславичем, який зайняв київський престол після Всеволода Ярославича. На Любецькому снемі 1097 р. за Давидом була закріплена Волинь, а за Ростиславичами – Прикарпаття. Але Давиду цього було замало, тож він вирішив витіснити Ростиславичів і приєднати їх землі. Було підступно схоплено теребовельського князя Василька Ростиславича і осліплено. Полоненого Давид перевіз до Володимира, організував напад половців на Теребовельське князівство і зайняв низку прикордонних територій, але під Бужеском його розбило військо перемишльського князя Володаря Ростиславича, і він відступив до міста й отримав право виходу, тільки відпустивши свого бранця. Ростиславичі вторгнулися на Волинь. Тим часом Володимир Мономах із чернігівськими князями змусили Святополка Ізяславича організувати похід проти ослушника Любецького снему. Врешті Давид Ігоревич після впертої оборони Володимира мусив погодитися на маленьке Червенське князівство на польському кордоні. Волинь було розділено. Володимир отримав син київського князя Мстислав Святополкович, а Луцьк – син чернігівського князя Святослав Давидович⁶⁰.

Водночас великий князь і сам спробував позбутися Ростиславичів, але його військо було розгромлене на Рожному Полі навесні 1099 р.⁶¹. Відступивши, Святополк Ізяславич організував напад на Ростиславичів свого союзника – угорського короля Калмана Книжника. Спільна загроза змусила об'єднатися колишніх ізгоїв. Давид Ігоревич відправив сім'ю до Перемишля як заручників і з союзними половцями

⁶⁰ Хрущев И. Древние русские сказания в летописях: Сказание о Васильке Ростиславиче. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1874. Август. С. 176–193; Шахматов А. А. Нестор летописец. *Записки НТШ*. Львів, 1914. Т. 117–118. С. 35–41.

⁶¹ Лаврентьевская летопись. *ПСРЛ*. Санкт-Петербург, 1856. Т. 7. С. 169; Грушевський М. Рожне поле. *Записки НТШ*. 1907. Т. 77. С. 171–176; Купчинський О. Літописні географічні назви «Микулин» і «Рожне поле» та їх історична територія у XI–XIII століттях. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2006–2007. Вип. 15. С. 82–89; Ляска В. Підгорайська волость: спроба історико-археологічної реконструкції територіальної організації Грядового Побужжя в княжу добу. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2012. Вип. 14–15. С. 107–151.

організував удар у тил угорського війська, яке було розгромлене на р. В'ягра, правій притоці Сяну, на початку червня 1099 р.⁶².

Давид Ігоревич 12 червня, зібравши сили своїх волинських прибічників, обложив Володимир. Під час облоги Мстислав Святополкович загинув від випадкової стріли. Давид Ігоревич про це не знав – залишивши блокований Володимир, він виступив під Луцьк і невдовзі змусив чернігівську дружину покинути місто. Навесні 1100 р. він повернув собі Волинь. Але 10 серпня Витичівський снем підтвердив рішення Любецького з'їзду, і Давид Ігоревич мусив з'явитися у Витичів та прийняти рішення інших князів. Йому залишили невеликий уділ у складі Дорогобужа, Дубна і Чорториська⁶³.

Волинським князем став Ярослав Святополкович, який після переходу до влади в Києві Володимира Мономаха відчув небезпеку і почав шукати союзників у сусідніх країнах. Спочатку він витримав 60-денну облогу у Володимирі, а далі втік в Угорщину, звідки перебрався у Польщу. У 1117 р. волинським князем став Роман Володимирович, а після його смерті, 14 січня 1119 р., – молодший брат Андрій. Угорський король Стефан II підтримав князя Ярослава Святополковича. Після першої невдалої спроби повернути собі князівство Ярослав у 1123 р. отримав підтримку угорських та польських військ. У поході мусили взяти участь Володар та Василько Ростиславичі. Володар тільки-но звільнився з польського полону. Угорське військо, яке очолив король Стефан II, з'єдналося з поляками і руськими союзниками Ярослава саме під Перемишлем⁶⁴. Об'єднані сили обложили Володимир, але під час вилазки у травні 1123 р. Ярослав Святополкович випадково загинув⁶⁵. Запальний Стефан II готовий був продовжувати війну, але угорські барони змусили його повернути назад⁶⁶.

⁶² Jana Długosza kanonika krakowskiego *Dziejów polskich ksiąg dwanaście*. Kraków, 1867. T. 1. Ks. 4. S. 403; *Kronika Polska Marcina Bielskiego*. Warszawa, 1828. T. 1. S. 206; Войтович Л. Битва під Перемишлем у 1099 р. *Український альманах*. Варшава, 1999. С. 105–110.

⁶³ Войтович Л. Волинські князівства у кінці XI–XII ст. *Войтович Л. Галицько-Волинські етюди*. Біла Церква, 2011. С. 119–127.

⁶⁴ Jana Długosza kanonika krakowskiego *Dziejów polskich ksiąg dwanaście*. T. 1. Ks. 4. S. 526.

⁶⁵ Лаврентьевская летопись. Стб. 293; Ипатьевская летопись. Стб. 288.

⁶⁶ Kristó D., Makk F. *Az Árpád-hazuralkodói*. Budapest: I.P.C. Könyvek, 1996. 156 old.; Pál E. *The Realm of St. Stephen: a History of Medieval Hungary, 895–1526*. London; New-York: I. B. Tauris & Co Ltd., 2001. P. 49.

Поступово Волинь стала опорною базою старшої гілки Мономаховичів, звідки вони черпали сили в боротьбі за київський престол і куди поверталися в часи невдач. Ізяслав Мстиславич у 1146–1154 рр., ведучи боротьбу проти свого дядька Юрія Долгорукого, наштотхнувся на протидію його союзника – галицького князя Володимирка Володаревича, який навіть захопив частину волинських прикордонних фортець. Його син Мстислав Ізяславич (пом. 13.08.1170) вже спирався на підтримку галицького князя Ярослава Осмомисла. Перед смертю він домовився з братом Ярославом Ізяславичем, що той, ставши сюзереном Волині, залишиться у Луцьку, а Західна Волинь із Володимиром відійде до Мстиславичів. Це дало змогу Ярославу Ізяславичу в 1173–1174 рр. поборотися за Київ. В останні десятиліття XII ст. уже сильно роздроблену Волинь знову об'єднав володимирський князь Роман Мстиславич.

Князівства Ростиславичів у Прикарпатті. Утвердженню Ростиславичів у Прикарпатті сприяли як внутрішні, так і зовнішні фактори. Еліта цих земель, багатих покладами солі – основного консерванта продовольчих запасів, розташованих на перетині міжнародних торговельних шляхів (Via Regia: Булгар–Київ–Галич–Перемишль–Краків–Прага–Регенсбург та бурштинового з Балтики по Віслі, Сяну і Дністру до Чорного моря), була зацікавленою у появі окремих князівств, тим більше, що пам'ять про попередні хорватські князівські політії ще не могла згаснути.

За гіпотезою С. Томашівського⁶⁷, яку підтримав Ю. Диба⁶⁸, Прикарпаттям (територією Marchia Rutenorum) у 1018–1031 рр. володів «князь русинів» (dux Ruisorum) Імре (Емеріх), син угорського короля Стефана I. Стосовно руської марки триває дискусія і локалізація її ще не встановлена⁶⁹. Ймовірно, ця назва пов'язана з руським (варязьким) корпусом, який перебував в Угорщині у X – на початку XI ст.,

⁶⁷ Томашівський С. Дев'ятьсот літ тому (1030–1930). З приводу ювілею міста Белза. *Нова зоря*. 1930. Ч. 1(301). С. 10–12; Томашівський С. Перемисько-руський князь, якого ми досі не знали. *Нова зоря*. 1930. Ч. 29(329). С. 9–10; Томашівський С. Св. Емеріх в легенді й історії. *Нова зоря*. 1930. Ч. 40(340). С. 6–7.

⁶⁸ Диба Ю. До питання «угорської спадщини» на Прикарпатті (історичні, фольклорні, топонімічні та архітектурні свідчення). *Треті «Ольжині читання» (Пліснеськ, 31 травня 2008 р.)*. Львів, 2009. С. 55–60.

⁶⁹ Назаренко А. О «Русской марке» в средневековой Венгрии. *Восточная Европа в древности и средневековье*. Москва, 1978. С. 302–306.

як здогадувався Володимир Пашуто⁷⁰. Принц Імре міг командувати цим окремим корпусом русів (варязьких найманців). Звичайно, дислокування корпусу не обмежувалося одним поселенням Оросвар (буквально – Руська фортеця, пізніше Оросфольво, нині Оросі) біля Вишеграда, а зосереджувалося на значно більшій площі, що простягалася до північно-західних кордонів з Австрією і колись мала назву Ruzararchia⁷¹. Можливо, ця назва походить і від купців-русів, які мали тут свої факторії⁷². Загалом не можна заперечувати, що в період боротьби за спадщину Володимира Святославича місцева хорватська еліта не спробувала відділитися від Київської Русі і не запросила до Перемишля угорського принца. Загадкою досі залишаються угорські поховання в Перемишлі, які польські археологи датують X ст.⁷³.

Як один з аргументів, Ю. Діба навів архітектурні особливості вавельської і перемишльської ротонд, які дають підставу пов'язувати їх з угорськими квадрифоліями того часу. Зокрема, спорудження перемишльської ротонди і прилеглого палацового комплексу він відніс до 1056–1064 рр., коли, на його думку, в Перемишлі сидів князь Ростислав Володимирович⁷⁴, із чим можна погодитися. Щоправда, це аж ніяк не свідчить про приналежність цих територій до Угорщини у 1018–1031 рр., водночас й не заперечує таку можливість.

Мати Ростиславичів, угорська принцеса Ілона-Ленке*, дочка угорського принца-ізгоя Бели⁷⁵, між 1057–1060 рр. була видана за старшого онука Ярослава Мудрого – на той час теж князя-ізгоя

⁷⁰ Пашуто В. Внешняя политика Киевской Руси. Москва: Наука, 1968. С. 51.

⁷¹ Діба Ю. Агіографічне джерело повідомлення ал-Масуді про спороди, вшановувані у слов'ян. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2011. Вип. 20. С. 275–283.

⁷² Галенко О. Рутенська марка за джерелами IX–XII ст. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Серія: Політологія і етнологія*. Київ, 2006. Вип. 29. С. 6–16.

⁷³ Koperski A. Cmentarzysko «staromadziarskie» w Przemyślu. *Z otchłani Wieków*. 1979. Nr 3. S. 201–208; Kunysz A. Przemyśl w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Przemyśl, 1981. S. 72.

⁷⁴ Діба Ю. До питання «угорської спадщини» на Прикарпатті (історичні, фольклорні, топонімічні та архітектурні свідчення). С. 58–59.

* Літописне Ланка від Ленке – угорською пестливе від Ілона.

⁷⁵ *Chronici Hungarici composition saeculi XIV (–1334)* / ed. A. Domonovszky. *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regum que stirpis Arpadianae gestarum*. Budapestini, 1937. T. 1. P. 423.

Ростислава Володимировича. Після смерті короля Андрія I, якого він двічі розгромив на р. Тиса і при Мошонмодьоварі, 6 грудня 1060 р. батько Ілони принц Бела нарешті став королем Угорщини⁷⁶. Але 11 вересня 1063 р. Бела I помер унаслідок нещасного випадку або ж організованого замаху (під ним рухнув трон, і король отримав смертельну травму)⁷⁷. Престол, за підтримки Германської імперії, захопив син Андрія I – Шоломон, племінник великого князя Ізяслава Ярославича. На бенкеті в Тмутаракані 3 лютого 1067 р. князя Ростислава отруїв візантійський намісник (катепан) Херсонесу⁷⁸, який прибув туди на переговори. Вдова хотіла виїхати в Угорщину з дітьми, але Ізяслав Ярославич відпустив її одну без синів⁷⁹. Мартін Дімнік, не знаючи, що імена Ілона і Ленке (*Ланка* – спотворення від *Ленке*) тотожні, вирішив, що у короля Бели I були дві доньки⁸⁰. І ця помилка кочує далі по генеалогічних довідниках і працях дослідників. Близько 1070 р. король Шоломон видав двоюрідну сестру заміж за бана Славонії Дмитра Звоніміра⁸¹, який став невдовзі королем Хорватії (1076–1089). У Хорватії Ілону називали Оленою Прекрасною. У 1091 р. вона переїхала до синів у Прикарпаття, забезпечивши їм підтримку сусідів, насамперед свого рідного брата, угорського короля Ласло I (1077–1095). Тому Ростиславичі доволі легко опанували князівські престולי: Рюрик у Перемишлі, Володар у Звенигороді на Білці, а Василько – у Теребовлі. Підтримка місцевих еліт та угорського короля допомогла Ростиславичам вистояти у конфліктних ситуаціях із Ярополком Ізяславичем та польськими сусідами.

⁷⁶ Kristó G. Magyaror szág története 895–1301. Budapest: Kaloprint Nyomda, 2006. Old. 122–123.

⁷⁷ Kosztolnyik Z. Five Eleventh Century Hungarian kings: Their Policies and treir Relations with Rome. Boulder, 1981. P. 81; Manteuffel T. The Formation of the Polish State: The Period of Ducal Rul, 963–1194 / transl. by A. Gorski. Detroit: Wayne State University Press, 1982. S. 92.

⁷⁸ Котляр М. Князі-ізгої та удільна роздробленість на Русі. *Український історичний журнал*. 2011. № 3. С. 8.

⁷⁹ Л. Махновець виправив помилку В. Татишева щодо Ілони, яку той назвав Анною (див.: Махновець Л. Літопис Руський. Київ: Дніпро, 1989. С. 103).

⁸⁰ Dimnik M. The Dynasty of Chernigov, 1054–1146. Toronto: University Press, 1994. P. 58–60.

⁸¹ Klaić N. Povijest Hrvata u srednjem vijeku. Zagreb: Globus, 1990. S. 116–117.

У 1092 р. Рюрик Ростиславич помер, і його князівство, злучене з Звенигородським, відійшло до Володаря. Освоєння Пониззя Дністра та Дунаю і участь Василька Ростиславича у битві проти печенігів на р. Маріця (29 квітня 1091 р.) сприяли зближенню з Візантією. Остання, зацікавлена у захисті своїх придунайських володінь від кочовиків, не лише сприяла закріпленню теребовельського князя на Нижньому Дунаї⁸², а й почала розглядати Ростиславичів як окремих союзників, скріпивши цей союз 20 липня 1104 р. шлюбом Ірини Володарівни з принцем севастократором Ісааком Комніним⁸³.

На Любецькому сеймі 1097 р. Прикарпаття було закріплене за Ростиславичами. Спроби волинського князя Давида Ігоревича, а також великого князя Святополка Ізяславича витіснити їх із цих земель провалилися. Ростиславичі витримали облогу Перемишля угорським королем Калманом Книжником (1099), який не захотів вести перемовини зі своєю тіткою Ілоною – їхньою матір'ю, і потерпів поразку на р. В'ягра. Далі брати витримали і підступний польський полон перемишльського князя Володаря Ростиславича, зберігши за собою Прикарпаття⁸⁴.

Галицька земля у XII ст. Ярослав Осмомисл. Володар і Василько Ростиславичі померли у 1124 р. Прикарпаття розділили їхні сини: Ростислав і Володимирко Володаревичі осіли у Перемишлі та Звенигороді на Білці, а Ігор та Ростислав Васильковичі – у Галичі та Теребовлі. У Пониззі Дністра та Дунаю утворився окремий уділ, який дістав Іван, син Ростислава Васильковича, прозваний пізніше

⁸² Комнина А. Алексиада. Москва: Наука, 1965. С. 237; Васильевский В. Г. Византия и печенеги. *Васильевский В. Г. Труды*. Санкт-Петербург, 1908. Т. 1. С. 101.

⁸³ Ипатьевская летопись. Стб. 256; *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana collecta* / ed. F. Miklosich, J. Müller. Vindobonae, 1886. Т. 5. С. 375; Грушевський М. Історія України-Руси. Львів: Накладом автора, 1905. Т. 2. С. 414; Baumgarten N. *Généalogies et mariage socientaux des Rurikides russes du X-e au XIII-e siècle. Orientalia Christiana*. Roma, 1927. Vol. 9–11. P. 15–16; Kashdan A. Rus' – Byzantine Princeli Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries. *Harvard Ukrainian Studies*. Cambridge, 1988/1989. Т. 12/13. P. 425; Сохан М. Політичні відносини династії Ростиславичів з Польщею у XII ст. *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України*. Галич, 2008. С. 78.

⁸⁴ Войтович Л. Ростиславичі – родичі Арпадів. *Галичина: Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2015. Вип. 27. С. 52–60.

Бирладником за спробу відродити його вже з центром у Бирладі. Частина дослідників досі дотримується помилкової думки, вважаючи Івана сином Ростислава Володаревича, але за таких обставин він не міг мати уділу у володіннях Васильковичів і далі не становив би жодної загрози Володимирку Володаревичу⁸⁵.

Енергійному і безжальному правителю Володимирку Володаревичу протягом 1141–1153 рр. вдалося об'єднати всі ці території під своїм правлінням, утворивши потужну Галицьку землю. Він втрутився у боротьбу за київський престол, підтримавши молодших Мономаховичів в особі Юрія Долгорукого, союз із яким було скріплено шлюбом Ярослава Володимирковича з Ольгою Юріівною. У ході міжусобних війн Володимирко зайняв низку прикордонних волинських замків і міст, витримавши війну з коаліцією старших Мономаховичів, польських князів та Угорщини⁸⁶.

Син Володимирка – Ярослав (1153–1187), прозваний, за інформацією «Слова о полку Ігоревім», Осмомислом, був наймогутнішим із князів земель Київської Русі. Він орієнтувався на Візантію, але виступав проти візантійсько-угорської унії, прийняв і надав підтримку двоюрідному брату Андроніку Комнєну, переорієнтував батьківську політику, підтримавши старших Мономаховичів у боротьбі за Київ і перетворивши галицько-волинську конфронтацію на галицько-волинський союз. Із метою встановлення рівноваги у Києворуській державі він вступив у союз із чернігівськими Ольговичами, скріплений шлюбом Єфросинії Ярославни з сівєрським князем Ігорем Святославичем⁸⁷. Будучи союзником Візантії

⁸⁵ Войтович Л. Князь Іван Бирладник: загадка походження. *Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства*. 2006. Вип. 5. С. 7–15; Войтович Л. Князь Іван Бирладник: загадкова постать. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2008. Вип. 11–12. С. 51–62; Войтович Л. Перша галицька династія. *Генеалогічні записки*. 2009. Вип. 7. С. 1–25.

⁸⁶ Головка О. Князь Володимирко Володаревич, перший володар об'єднаного Галицького князівства. *Миколаївщина: зб. наук. статей*. Львів, 2006. Т. 3. С. 79–94; Головка О. Князь Володимирко Володаревич – перший володар об'єднаного Галицького князівства. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2006–2007. Вип. 15. С. 90–97.

⁸⁷ Крип'якевич І. Князь Ярослав Осмомисл. З приводу 750-ліття смерті великого галицького князя. Львів: Просвіта, 1937. 48 с.; Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С. 7, 25, 27, 32, 42, 52, 54, 59, 89, 100–104, 111, 116, 156–157, 169, 178, 185, 189; Горбенко С. О. Ярослав

(його «скіфська кіннота» 17 вересня 1176 р. брала участь у невдалій битві проти сельджуцького султана Килидж-Арслана II при Миріокефалоні⁸⁸), він трактувався як *hypospondos*, що за візантійською вселенською термінологією прирівнювалося до давнішої формули «союзний Риму народ» (*socii populi Romani*). Його розглядали повноправним учасником міжнародних візантійських угод, зокрема візантійсько-генуезької угоди 1169 р., та трактували незалежним від Києва правителем. Після загибелі імператора Андроніка Комнена галицький князь підтримав спрямоване проти Візантії болгарське повстання Асенів і сприяв відродженню Другого Болгарського царства, завадивши угорцям нанести болгарам удар у спину⁸⁹. Спроби Файдона Малінгудіса довести, що болгарам допомагали винятково половці⁹⁰, не мають підтвердження джерелами, як і спроби Єроніма Грالی довести, що бровники не почували себе частиною Русі (адже Плоскіня зрадив князів на Калці) і брали участь у війні спонтанно⁹¹.

Осмомисл. Реконструкція антропологічна та історична. Львів; Винники, 1996. 221 с.; Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. С. 339–346; Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI–XIV ст. С. 73, 76, 80, 95, 98–106, 111, 136, 141–147, 158–164, 172, 177, 184, 255, 266–268, 273, 276, 293, 299, 365, 408; Войтович Л. Ярослав Осмомисл: спроба портрета. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2016. Вип. 28. С. 468–481; Головка О. Ярослав Осмомисл в політичному житті Русі другої половини XII ст. (до питання про оцінку політичної діяльності галицького князя). *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України*. Галич, 2008. С. 19–25; Мудеревич В. Ярослав Осмомисл і хрестоносний рух на Близький Схід в другій половині XII ст. *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України*. Галич, 2008. С. 68–74; Драбчук І. Постаті галицької історії. Галич: інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2011. С. 11–23; Костик М. Ярослав Осмомисл. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2013. 111 с.

⁸⁸ Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioannes et Alexio Comnenis Gestarum / rec. A. Meineke. *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Bonn, 1836. P. 267; Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana. P. 26–35; Choniatae Nicetae. *Historia* / rec. I. A. Van Dieten. Berolini, 1975. P. 247; Lilie R.-J. Die Schlacht von Myriokephalon (1176): Auswirkungen auf das byzantinische Reich in den 12. Jahrhundert. *Revue des Etudes Byzantines*. 1977. T. 35. P. 257–275.

⁸⁹ Choniatae Nicetae. *Historia*. P. 323–325.

⁹⁰ Malingoudis Ph. Die Nachrichten d. Niketas Choniates über d. Entstehung d. zweiten bulgarischen Staates. *Byzantine*. 1978. T. 10. S. 135–138.

⁹¹ Grala H. Rola Rusi w wojnach byzantyńsko-bulgarskich przełomu XII i

Автор «Слова о полку Ігоревім»⁹² згадав його такими словами: «Галицький Осмомисле Ярослав! Високо сидиш ти на своїм злотокованім столі, підпер гори угорські своїми залізними полками, заступив королеві путь, зачинив Дунаю ворота, метаючи тягарі через хмари, суди рядиш до Дунаю. Грозьби твої по землях течуть, одчиняєш ти Києву ворота, стріляєш ти з отчого золотого стола салтанів за землями»⁹³.

Галицька і Новгородська землі у другій половині XII ст. не дробилися, переживали бурхливий розвиток і піднесення, беручи активну участь у європейській торгівлі. Після занепаду шляху з варяг у греки торгівля з Візантією пішла через Нижній Дунай. Галицьким і новгородським боярам не доводилося мандрувати за своїми князями з одного уділу на другий, вони залишалися у батьківських володіннях. Водночас вони також почали зазіхати на князівську монополію зовнішньої торгівлі. Все це призвело до того, що саме в цих землях боярські кормління-бенефіції перетворилися у вотчини-феоди. В інших землях подібні перетворення пішли вже з середини XIII ст. Володіння окремих галицьких бояр були більшими за князівські уділи у Чернігівській чи

XIII w. *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia*. 1985. T. 2: Bułgaria – Bałkany – Słowiańszczyzna. S. 125–132.

⁹² Спроби заперечити автентичність «Слова...» виглядають непереконливими. Так, жоден гаданий автор із XIX ст. не міг нізвідки почерпнути інформацію про мечі харалужні (болотна руда з домішками ванадію, придатна для виготовлення мечів, на всій території Русі була тільки в р-ні с. Харалуг на Рівненщині, всі інші мечі та їх фрагменти – імпорتنі або зроблені з імпоротної криці) чи про той же Пліснеськ (зафіксований лише у Йосифінській метриці 1785–1788 рр., яка не була доступною жодному з гаданих авторів XVIII–XIX ст.) і т. д. (Войтович Л. Знову про дискусію з приводу автентичності «Слова о полку Ігореве». «Слово о полку Ігореве» та його доба. Галич, 2007. С. 17–33; Войтович Л. «Келійний літописець» Дмитра Туптала та «Слово о полку Ігоревім». *Львівська медієвістика*. 2007. Вип. 1. С. 187–197; Войтович Л. Чи були мечі харалужні? *Вісник інституту археології*. 2007. Вип. 2. С. 74–79; Войтович Л. Знову про дискусію з приводу автентичності «Слова о полку Ігоревім» та стосовно його авторів. *Записки НТШ*. Львів, 2008. Т. 256. С. 32–49; Войтович Л. Нова дискусія з приводу автентичності «Слова о полку Ігоревім». «Слово о полку Ігоревім» як пам'ятка української літератури (до 820-річчя написання твору). Львів; Дрогобич, 2011. С. 52–71.

⁹³ «Слово о полку Ігореве» и его время. Москва: Наука, 1985. С. 17.

Полоцькій землях. Їх власники стали утримувати приватні дружини, далі, за прикладом сусідніх угорських баронів, почали добиватися поділу влади з князями⁹⁴. Першим ці зміни відчув якраз Ярослав Осмомисл. Спадкова хвороба Пертеса не дозволяла йому брати участі у бойових діях, і він мусив покладатися на бояр. Він зробив очільником війська Костянтина Сірославича, який проти волі свого князя у вирішальний момент покинув під Києвом його союзника – волинського князя Мстислава Ізяславича. Далі бояри навіть втрутилися в особисте життя князя і спалили на вогнищі його коханку Настю з Чагрович.

І хоча, будучи вже при смерті, Ярослав Осмомисл змусив бояр присягнути Олегу, своєму синові від Насті, а старшому сину від Ольги Юріївни Володимиру залишив Перемишль, бояри тут же отруїли його спадкоємця, а потім запропонували галицький престол володимирському князю Роману Мстиславичу, дочка якого була у шлюбі з бастардом Володимира Ярославича. Володимир Ярославич звернувся по допомогу до угорських родичів. Угорський король Бела III (1172–1196) повернув йому Галич. Але серед галицького боярства вже сформувалася потужна угорська партія, яка сподівалася добитися зрівняння у статусі з угорськими баронами. Спокусившись на її пропозиції, Бела III вивіз до Угорщини Володимира з його бастардами та надав своєму молодшому синові Андрію титул галицького короля (*rex Galiciae*), подавши приклад своїм наступникам. Володимир Ярославич зумів втекти з угорської неволі, добрався до імператора Фрідріха I Барбароси, який виступив

⁹⁴ Войтович Л. Феодалізм в українських землях: проблеми існування і періодизації. *Істину встановлює суд історії. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка*. Київ, 2004. Т. 2: Наукові студії. С. 385–394; Т. 256. Феодалізм в українських землях: проблема існування та періодизації. *Наукові зошити Історичного факультету*. 2008. Вип. 9. С. 30–40; Войтович Л. Феномен галицького боярства і його стосунки з князями. *Наукові праці Кам'янець-Подільського університету. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 2017. Т. 70: До 70-річчя від дня народження професора Валерія Степанкова. С. 228–244; Wojtowycz L. Fenomen halickich bojarów i ich stosunki z książętami. *Średniowieczni władcy i chotoczenie. Materiały V Kongresu mediewistów Polskich*. 2018. Т. 5. S. 31–51; Войтович Л. Феномен галицької еліти і її стосунків з князями (XII–XIV ст.). *Круглий стіл: «Від аристократії до еліти, домодерні та модерні ідентичності, ієрархії та середовище правлячої верстви»*. Київ; Кам'янець-Подільський, 2021. С. 9–13.

у хрестовий похід, склав йому васальну присягу і, отримавши допомогу, повернув собі Галич, де правив до своєї смерті у 1199 р., вміло маневруючи між дядьком, володимиро-суздальським князем Всеволодом Юрієвичем, і його київським противником Рюриком Ростиславичем.

Леонтій ВОЙТОВИЧ